

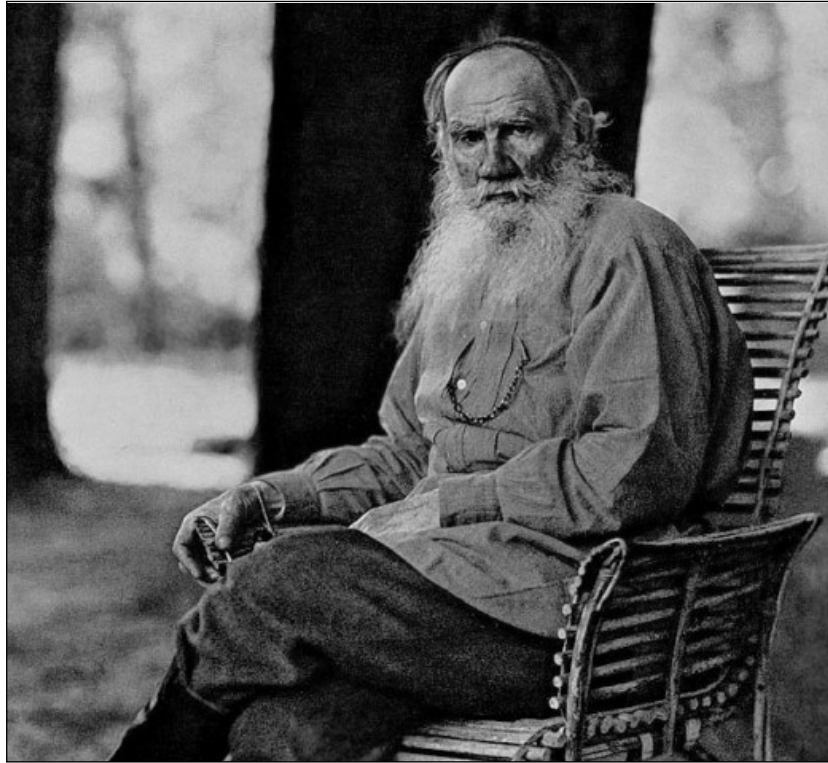
■ Maks NORDAU

(Əvvəli ötən sayda)

Tolstoy səadətini elm və idrakdan uzaqlaşmaqda, təbii həyata qayıdırsa, daha doğrusu, ləngimədə görünür. O, "Biz nə etməliyik?" məqaləsində şəhərləri atıb, fabrik işçilərini buraxmağı tövsiyə edir. Əl əməyinə qursanmağı məsləhət görür. Çünki həyatın əsas məqsədi, mənası bütün tələbatlarını insanın öz bacarığıyla ödəməsidir.

Bu iqtisadi tələb sağlam düşüncəyə ağılsızlığın çox qəribə

fəngiyat demək olmur. Yer kürəsində təbiət bizim durmadan mübarizə aparmalı olduğumuz düşmənimizdir. Yaşamaq üçün dayanmadan elə hey süni şərait yaratmalı, bədənimizi geyimlə örtməli, özümüz üçün ev tikməli, müvəqqəti olaraq təbiətin bizə verə bilmədiyi dövrlər üçün bir neçə aylıq yemək tədarükü görməliyik. Planetimizdə çox da böyük olmayan yalnız bir xətt var ki, ancaq orada insan gərginliksiz, rahat, təbii şəkildə - meşədə heyvan, suda balıq kimi yaşaya bilər. Bu, bir neçə Sakit okean adalarıdır. Orada, əbədi bahar fəslində insana arada bir yağın yağışdan qorunmaq üçün bir neçə palma yarpağından başqa heç bir paltar, ev lazım deyil. O, ilin bütün fəsillərində özünə hazır qida tapa bilir: kokos, banan, çörək ağacının meyvələri və s. Heç bir vəhşi heyvan ona təcavüz göstərmediyi üçün o da gü-

mağın üstünlüklərini, insan varlığının və yaxınlarına sevgisinin məqsədini araşdırmaq mənasızdır. Nəsil Tolstoyun mistik oldu-

görə bilirlər". Mənə elə gəlir ki, fikrilərimizlə həmrəy olmayan adamların hamısını "ağılsız" adlandırmaq bir qədər risklidir.

Lönvenfeld dahilərə heyran olmaq, vəcdə gəlmək qabiliyyətiylə qürurlanır. Lakin o, başqalarında bu bacarığın da olmasını inkar etməklə heç də tam haqlı deyil. Hələ özünün dahi adlandırıldığını, həqiqətən də, dahiyanə olduğunu sübuta yetirmək lazımdır. O isə bunu heç nəylə təsdiqləmir. Ancaq elə dildə səhv mülahizələrə inanmadığını deyir. Biz onunla razılaşıırıq. Onun öncədən yaranan yanlış, mənfi fikirləri yoxdur. Lakin heç qeyri-peşəkarları belə təəccübləndirən psixoloji hadisələrdən düzgün fikir qurmaq üçün lazım olan biliyi də, təəssüf olsun ki, yoxdur. Əgər o, bu cür biliklərə yiyələnmiş olsaydı, guya "gələcək nəsillərə yol göstərən" Tolstoyun adı, şablon insan tipi olduğunu özü üçün yəqin edərdi. Çezare Lombrozo (italyan həbsxana həkim-psixiatri - 1835-1909) "Dahilik və dəlilik" kitabında yazır ki, 1860-cı ildə Şlezviqdə (Cənubi Yutlandiyada tarixi ərazi) Allahı və cəhənnəmi inkar edən, dini və hakimləri lazımsız bilən, nikahı mənəviyyatsız hesab edən, ölümdən sonrakı həyatı qəbul etməyən və hər bir insanın özünü daxilindəki vicdanla idarə etməyə çağıran Knudzen adlı bir dəli yaşayırdı. Biz burada Tolstoyun başlıca dünyagörüşü və mənəviyyat nəzəriyyələrini sezirik. Lakin Knudzen nəinki "gələcək nəsillərə yol göstərmir", əksinə ruhi xəstəliyi olan adi bir insandır. Məsələ burasındadır ki, Tolstoyu xarakterizə edən bütün əqli xüsusiyyətlər hamının bildiyi və qəti təsbit edilmiş ali rejimin cırlaşmasıdır. O, özü haqqında spektizmin bir zamanlar, az qala, onu dəli edəcəyindən danışır. Ona elə gəlirmiş ki, özündən başqa dünyada heç kim və heç nə yoxdur. Ətrafındakı hər bir şey onun fantaziyasının məhsuludur və onlara diqqət etdikcə mövcud olurlar.

TOLSTOYÇULUQ

cünü istifadə edərək, sağ qalmaqdan ötrü cəsarət nümayiş etdirməli olmur. Bəs bu cənnət çoxmu insanı doyuzdura bilər? Ola bilər ki bəşəriyyətin cəmi yüzdə bir hissəsini. Qalan hissəsi isə ya məhv olmalı, ya da hazır yemək və yaşayış yeri olmayan, hər şeyi öz zəhmətiylə edəcəyi ölkələrdə məskunlaşmalıdırlar.

"Təbiətə qayıdış" bizim anlayışımızda aclığa, canavar və aylara yem olmaq deməkdir. İnsan fəlakətlərinin sağlması təbiətə mümkünsüz qayıdırsa yox, təbiətlə düşünülmiş mübarizədir.

Biz burada tolstoyçuluğu təşkil edən ayrı-ayrı fikirlər göstərdik. Fəlsəfi nəzəriyyə kimi o, həyatın dünyəvi problemini Müqəddəs yazıdakı qəsdən təhrif edilmiş bir neçə yerindəki mənasız və bir-birinə zidd olan fikirlərinin izahı ilə həll edir. Etik nəzəriyyə kimi pisləyə (zülmə) qarşı müqavimət göstərməmək məsləhinə, mülkün bərabər bölünməsi, nikahdan saxlanmaqdan insan nəslinin tamamilə məhv olunmasına göstəriş verir. İqtisadi və sosial nəzəriyyə kimi elmin lazımsızlığını, kəndlilərə torpağa hardan yiyələncəyini bildirmədən, manufaktura sənayesindən və mütləq əkinçilik əməyindən əl götürməyin vacibliyini çatdırır. Burası çox qəribədir ki, müəllif bunun tamamilə artıq olduğunu anlamır. Əgər özü bunu tam dərk etmiş olsaydı, ancaq tələblə - nikahdan tamamilə imtina tələbi ilə kifayətlənərdi. Çünki özünü saxlamağın nəticəsində tezliklə bəşəriyyət yer üzündən silinəcəksə, kənddə və ya şəhərdə yaşa-

ğunu inkar edir. (Ed. Rod. Les idées morales du temps present. Paris, 1892. P. 241.) "O deyir ki, mistisizm sözünün də özünün göstərdiyi kimi transsendental (idrakin təcrübədən asılı olmadığını iddia edən idealist fəlsəfi nəzəriyyə) nəzəriyyədir. Mistiklər, xüsusilə də, xristian nəzəriyyələrinin əsasında dünyəvi həyatı, ölümdən sonrakı həyata qurbana verirdilər. Bununla yanaşı, səhv mülahizələrə inanmayan oxucunu Tolstoyun kitablarında metafizikanın demək olar ki, tamamilə yoxluğu və onun gələcək həyata olan etinasızlığı təəccübləndirir". Lakin Nəsil mistisizmin nə olduğunu, çox güman ki, bilmir. O, yalnız həyatın gələcəyi məsələsini özündə birləşdirməklə, bilərəkdən bu sözün mənasını azaldır.

Tolstoyun əsərlərinin ilk tam toplusunu tərtib edən Rafail Lövenfeld (alman slavisti - slavyan filologiyası mütəxəssisi, 1854-1910), həmçinin rus yazıçısının tərcümeyi-halını da hazırlamışdı. O, nəinki öz qəhrəmanını müdafiə edir, hətta halına yanan hər bir kəsə nifrət edirdi. "Deyir ki, ağılsız adamlar onları qəribə, əcaib adam adlandırırlar. Onlar (yəni, Tolstoy kimi "azad fikirlilər") bu yazınının ətrafındakılardan bir baş yuxarı olduğunu həzm edə bilmirlər. Lakin səhv mülahizələrə inanmayan, ancaq böyük, dahiyanə şeylərə heyran olan insan, bu cür azad düşüncəli adamlarda "gələcək nəsillərə yol göstərəcək" müasirlərindən daha çox yaratmaq üçün qeyri-adi gücü

bir vəhdətidir! Tolstoy xalqın bə-rəkətli torpaqdan üz çevirərək böyük şəhərlərə qazanc dalınca qaçıb və bununla da proletariati böyütdüklərində ortaya çıxan şə-rə düzgün olaraq işarə edir. Tamamilə doğrudur ki, torpaq ümu-mi olsa və hər bir kəsə ancaq özü əkib-becərə biləcəyi qədər hissə ayrılıb verilsəydi, əkinçiliklə daha çox ailələrin qamı tox olardı. Məgər bundan belə anlaşılır ki, sənaye fəaliyyəti dayandırılmalıdır? Bu inkişafı dağıtmaq demək deyilmə? Tolstoyda məsələnin bu cür həlli üçün kiçik də olsa işarə görmürük. O, kənd həyatıyla bağlı bəhərsiz boş söhbətlər, təbiətə qayıdış haqqında sayıqlamalarla məhdudlaşır. Hansı ki, bunlar Kvint Horatsinin (Qədim roma şairi - e.ə. 65-8) dilində yaxşı, lakin Jan-Jak Russonun (fransız filosofu, mütəfəkkir, yazıçı - 1712-1778) dilində isə artıq qıcıqlandırıcı səslənirdi. Torpağa qayıdış! İki kəlmədə bundan daha çox cə-

(Davamı səhifə 20-də)

(Əvvəli səhifə 19-da)

“Etiraf”da birbaşa əqli cəhətdən özünü tam sağlam hiss etmədiyini qeyd edir. Hissləri onu aldatmırdı. O, şübhələr maniyasına mübtəla olmuşdu. Professor Pavel Kovalevski (psixiatr - 1850-1931) bunu ancaq cırlaşma, degenarisiyaya uğrayan adamlara aid psixoz adlandırır.

Vilhelm Qrizinger (alman psixiatri və nevroptoloqu - 1817-1868) gözəllik, varlığın məqsədi və s. haqqında düşünən bir xəstəni fikirləşən, bununla bağlı müxtəlif suallar verən bir ruhi xəstə haqqında danışır. Lakin Qrizer cırlaşmanın - degenarisiyanın formaları ilə az tanış olduğundan, bunu xüsusi bir hal bilirdi. Lambrozo dahi dəlillərin əlamətlərini sadalayaraq söz arası deyir: “Onların hamısı özlərini narahat edən dini şübhələrdən əziyyət çəkir”. Beləliklə, həqiqətə aşağı meyilliliyi Tolstoyu həyatım məqsədini öyrənməklə məşğul edir. Lakin şübhələrə olan böyük marağı tamamilə boşunadır. Çünki məsələnin heç bir həlli, heç bir cavabı onu razı salmırdı. Marağ şüursuz, belə deyək, mexaniki impuls mənbəyidir. Və buna görə də, təbii olaraq idrak bu cür xəstəyə onu sakitləşdirəcək cavablar verə bilmir.

Bu xəstəliyin əsas əlamətlərindən biri təzadə, ziddiyyətə marağ və qeyri-adi, əcaib şeylərə meyildir. Bir çox həkimlər, o cümlədən, Solye bunu cırlaşmanın - degenerasiyanın spesifik əlaməti adlandırdı. Bu, Tolstoyda bəzən həddindən artıq özünü bürüzə verirdi.

Lövenfeld deyirdi: “Orijinallığa olan meyilli Tolstoyu bəzən zövqsüzlüyə çatdırırdı”.

O, Şekspiri adi, sıradan yazıçı adlandırdı... Və dahi ingilisin yaratdığı heyranlığın səbəbini onun-bunun fikirlərini mənasız yerə təkrarlamasında görürdü”.

Lakin Tolstoyun əsərlərində yaxınlarına, doğmalarına sonsuz sevgi bizə dərindən toxunur. Məsələyə bir çoxları bu cür baxır. Məncə, Tolstoyun doğmalarına sevgisi yaranma səbəblərinə və təzahürünə görə mənasızdır. Bircə bunun cırlaşmanın əlaməti olduğunu da aydınlaşdırmağım qaldı. Aydın, sağlam tefəkkürə malik Turgenev psixiatriyanın son nəticələri ilə tanış olmasa da, Tolstoyun məzlum xalqa səmimi sevgisini isteriya adlandırdı. Bu cür sevgi bir çox psixi xəstələrdə olur. Leqren deyirdi: “Eqoist ağıldankəmlərə zidd olaraq, xeyirxahlığı ilə fərqlənən, insansevər ağıldanseyrəklər var”. Daha sonra: Bəşəriyyətə sevgisindən ilhamlanan ağıldankəm xəstələr ən çətin sosial məsələləri ən qərribə üsullarla həll edirlər”. Turgenevin tam düzgün və dəqiq olmasa da, hissiyyatla “isterik” adlandırdığı bu şüursuz, idrak tabe olmayan doğmalara sevgi, Benedikt Morelin (fransız psixiatri - 1809-1873) təsdiq etdiyi cırlaşmanın əsas əlamətinin yüngülvarı bürüzə verməsidir. Sonuncu aclıq dövründə Tolstoyun kasıbçılıqdan əziyyət çəkən soydaşlarına etdiyi kömək faktına baxmayaraq, bu diaqnoz zərrə qədər də zəifləmir. Bu, çox sadə bir haldır. Fəlakət ən elementar formada - qida məhsullarının qıtlığı ilə özünü göstərib. Ona görə də doğmalarına sevgi də özünün ən elementar formasında bürüzə verə bilərdi. Yeni ərzağ və geyimin paylanması formasında. Burada xüsusi cəsarət, dərin insani anlayışa ehtiyac yoxdur. Əgər başqa şəxslərin gördüyü işlər az görünən olubsa, deməli, bu, onların ən sadə məsələni belə həll etməkdə onların bacarıqsızlıqlarını göstərir.

Rus dilindən tərcümə edən:
Xanım AYDIN